

Marjut Kirjakka:

**The Orthogonal Finnish Town 1620–1860:
Its structure, components and dimensions.**

Centre for Urban and Regional Studies,
Helsinki University of Technology, Espoo, Finland, 1996. 280 s.

Recenserad av Göran Lindahl

Finska stadsplaner fingranskade

Åtminstone de äldre av oss har tydliga minnesbilder av den gamla finska staden i dess originalskick. Det var en stad med enkel och alldeles regelbunden plan, gator som var påfallande breda och några som var ännu bredare; deras trädrader och långa gräsbevuxna slänter genomkorsade hela bebyggelsen. Husen tycktes samstämda med denna helhet, dessa rader av envåniga trähus i ljusa färger, lika varandra i stort men ändå med individuella variationer. Så enkelt, så värdigt, *less is more*. Nog kunde man ana sig till att stadslivet inte var så muntert. Allt var i magraste laget, affärerna få och gammaldags, glest med gäster i Societetshusets högtidliga restaurang och på gatorna inte en människa och knappt en bil i den orimligt ljusa sommarnatten.

Naturligtvis var denna stad mogen för förändring. De oerhörda mänskliga och ekonomiska påfrestningarna

på det finska samhället hade på ett märkligt sätt konserverat stadsbilder och hela småstäder, orubbade sedan Zacharias Topelius dagar. Förändringen kom och blev en omstörtning. Ett nytt, vitalt och ekonomiskt framgångsrikt Finland tog form i rekordfart. I den processen hade den gamla staden ingen roll annat än som markresurs. De frikostigt tilltagna tomterna inbjöd till exploatering av helt annat slag än tidigare, och gator fanns onekligen som kunde klara hushöjder som kyrktorn och därtill bilar både i rörelse och parkerade. Med något som liknade vällust raserades de sköra helhetskompositioner som den gamla finska trästaden utgjorde; man kunde ana att den för många snarast var en symbol för torftighet och allmän efterblivenhet. Så kvaddades städerna en efter en, inte bara Åbo, Tammerfors, Vasa och Björneborg, som efter vars och ens förmåga antog stor-

stadens uppsyn, utan också småstäder vid Bottenhavskusten, som inte berördes av någon folkökning att tala om, och som mycket väl kunde ha vårdat sin alltmer unika karaktär.

Den finska arkitekten Marjut Kirjakka disputerade 1996 vid Tekniska högskolan i Helsingfors på en avhandling med titeln *The Orthogonal Finnish Town 1620–1860: Its structure, components and dimensions*. När jag fick boken i min hand föreställde jag mig att den på något vis, om inte annat i en inledning eller sammanfattning, skulle kommentera det omvälvande händelseförlopp, som här hastigt antytts. Tvärtom, frestas man säga, detta är en bok om stadsplaner, inte städer, därtill påfallande abstrakt och neutral. Författaren har gått igenom samtliga stadsplaner tillkomna från 1600-talets början till 1860, sammanlagt 170 planer för 32 städer; däri ingår städer som Viborg och Sordavala, nu belägna på

Ett kvarter i Brahestad, sett från vattentornet. Foto Göran Lindahl 1963

andra sidan gränsen till Ryssland. Denna genomgång har gjorts på ett utomordentligt minutiöst sätt. Vad som främst intresserat författaren är planens måttförhållanden både som helhet och i dess enskildheter. Olika gatubredder registreras således, likaväl som kvartersformer och tomtstorlekar. De olika planernas inre uppbyggnad åskådliggörs på detta sätt liksom också olikheterna mellan dem. Med särskild omsorg dröjer författaren vid hur kvarteren formats och hur de delats i tomter. Ett anmärkningsvärt stort antal varianter stod till planernas förfogande och gav möjlighet att

också mer i detalj organisera bebyggelsen. Helt naturligt har andra och tidigare forskare, som ägnat sig åt det finska stadsbyggandets historia, analyserat åtskilliga av de planer, som här är på tal. Författaren har dock gått grundligare tillväga: i hennes arbete presenteras hela materialet samtidigt som den fingranskning av måttrelationer, som hon genomfört, avslöjar tidigare inte iakttagna förhållanden.

Det värdefulla i denna genomgång framgår också när författaren grupperar stadsplanerna i kronologisk ordning och därmed tecknar ett utvecklingsförlopp. Andra har gjort det före

hennes, främst Henrik Lilius, men här förtydligas ytterligare både sammanhangen och de tillfällen då nyheter introducerades. Till det första skedet, präglad av renässansens tänkesätt, räknas inte bara 1600-talet med den rad av stadsplaner, som tillkom genom Per Brahes försorg, utan tiden ända fram till 1743, då hattarnas krig mot Ryssland var överståndet. Det innebär att också fästningsstaden Fredrikshamn, tillkommen efter freden och landavträdelserna 1721, räknas in. Det är rimligt. Med sitt radiella gatunät avviker planen visserligen från de enkla rutnät man prövat tidigare, men visst är det en renässanskomposition. Lovisa, som efter nya landavträdelser utsågs att bli Fredrikshamns efterträdare, planlades med andra relationer mellan helhet och delar. Där markerades ett uppbrott från den slutenhet, det måttmässiga inre sammanhang, som utmärkt äldre stadsplaner.

I likhet med tidigare forskare drar författaren en gräns 1827, då hela Åbo brann ned, den dittills mest omfattande stadsbranden i Norden. Det blev då uppenbart att mycket mer bestämda hänsyn måste tas till brandsäkerheten; kraven fick tyngd genom att uttalas av den ryske generalguvernören Zakrevski. De följande årens stadsplaner utmärks framför allt av det systematiska sätt på vilket trädplanteringar utnyttjades för att hejda bränder att sprida sig. Esplanader med flerdubbla trädrader drogs tvärs igenom staden, samtidigt som kvarterens tomter skildes från varandra med hjälp av smala planterade zoner. Carl Fredrik Engels plan för återuppbyggnaden av Åbo, stadsfäst 1828,

blev det första och normgivande resultatet av dessa strävanden.

Den fortsatta utvecklingen fram till 1860 erbjöd knappast några principiella nyheter. Författaren uppfattar ändå 1856 års kejsrerliga förordning som nydanande. Den var föranledd av de förödande bränderna 1852 i Björneborg och Vasa och innebar ytterligare steg för att öka brandsäkerheten. En ny serie planer tillkom, där trädplanteringar och gröna zoner tillmättes en ännu större betydelse, och där idéer om maximalt brandskydd förenades med estetiska önskemål om prydliga hus och behagliga parker och promenader.

Med rätta uppmärksammades dessa insatser av den samtida svenska expertisen. På Albert Lindhagens initiativ tillställdes alla svenska städer en kollektion föredömliga finska planer. Också i detta fall avstår författaren från värdeomdömen, vilket är synd; här skulle det ha varit på sin plats att stryka under det märkliga i denna finska prestation. Den ryske generalguvernören i Helsingfors och kejsaren själv i Sankt Petersburg tog visserligen befattning med det finska stadsbygandet under 1800-talet, men den praktiska utformningen låg ändå i inhemska, vilket vid denna tid oftast betydde svensk-finska händer. Det var arkitekter som Chiewitz, Lohrmann eller Setterberg, som ritade upp planerna, och lokala myndigheter, som antog och sökte förverkliga dem. Man kan jämföra med hur tidens ryska planerande tedde sig. I den kejsrerliga författningssamlingen finns en diger volym, tryckt 1839, som i nyrerade stadsplaner visar allt man ville förverkliga i den ryska delen av kejsardömet; ett exemplar av boken finns i

universitetsbiblioteket i Helsingfors. Över stadskartor, som visar det aktuella tillståndet, har tecknats planer för framtida bruk; totalt handlar det om 416 städer och en enorm mängd av variationer, framför allt vad gäller platsbildningar med tillhörande gatunät. Däremot letar man förgäves efter de finska städernas integration av bebyggelse och planteringar, infogade i en måttfull ram och möjlig att förverkliga också i ett fattigt land.

Författaren redovisar sitt material i form av enhetligt och prydligt uppritade kopior av de studerade planerna. I några fall avbildas också större områden, där flera alternativa lägen för stadsbebyggelsen tecknats in. I ett fall som Tavastehus handlade det om vitt skilda platser; det enda planerarna tycks ha varit överens om var att hålla sig på avstånd från den gamla borgen. Dessa instruktiva kartor med sina höjddkurvor utgör nog det maximum av konkretion författaren tillåtit sig i en annars övervägande abstrakt undersökning. Den mest kända bristen är avsaknaden av en diskussion om bebyggelsen, de hus som verkligen fick sin plats i kvarteren, eller åtminstone de ideala byggnadstyper som planerare och myndigheter ville se förverkligade. Det är sant att en komplett bild inte kan tecknas vare sig av verkligheten eller idealen, därtill är materialet alltför ofullständigt. Någon exemplifiering kunde väl ändå ha lämnats, åtminstone vad gäller 1800-talet. För äldre tider återstår i varje fall de monumentala byggnader, ofta kyrkor, som planerarna utgick från eller räknade med skulle byggas; i sådana fall brukar det dessutom finnas originalritningar.

Kanske förhåller det sig så att författaren, i sitt ointresse för bebyggelsen, följer en planerartradition, som inte minst spelat en roll i hennes hemland. Planen uppfattas som en konstant, den rubbas inte; just i Finland har man ju också kunnat utgå från kvartersstorlekar och gatubredder, som med god marginal klarat senare tiders anstormning. Bebyggelsen, däremot, ses som något tillfälligt, dess livslängd är begränsad, hus förbrukas snabbt och måste ständigt bytas ut mot nya. I den diskussion, som fördes under 50- och 60-talen, och där bl. a. författarens lärare Olli Kivinen var inblandad, framstod staden som ett obevekligt maskineri, där hus byggdes, förbrukades på kanske 50 år för att ersättas med nya, som i sin tur bara kunde bestå en begränsad tid osv. Det tog ett antal år innan finska exploatörer, arkitekter och planmyndigheter blev varse det orimliga i dessa föreställningar. Innan dess hann mycket av den beundransvärda finska 1800-talsstaden gå under. Men planerna är onekligen i många fall kvar, både de ritade och de på marken utstakade.

Till sist ett par språkfrågor. Frihetstiden under 1700-talet brukar i engelsk översättning heta *The age of liberty*, inte något så besynnerligt som *The era of profit*. I finsk historieskrivning kallas Karl XII:s krig Stora ofreden, hattarnas krig Lilla ofreden. Det medges att namnen är svåra att översätta, men att kalla det senare skedet *The small wrath* kan knappast hjälpa någon engelsk läsare till rätta.

Göran Lindahl
professor emeritus,
Uppsala

Jan Eriksson:

Recenserad av Ola Nyquist

**Forskning, utveckling, nytta:
Om nytto- och relevansbedömningar av BFR-stödd forsknings- och utvecklingsverksamhet**
Stockholm 1996.

Jan Erikssons avhandling med rubricerade titel¹ är en analytisk begrepps- och kriteriestudie av den sektoriella forsknings- och utvecklingsverksamheten, primärt FoU- och relevansbegreppen samt kriterier för nyttobedömning. Den har som utgångspunkt bl. a. den diskussion och de bedömningar som gjordes i BFR:s s. k. NOGA-projekt.²

Relevans- och FoU-begreppen

I ett inledande och samtidigt sammanfattande avsnitt ställer JE den övergripande rubrikfrågan ”Relevans eller nytta”? I rubriceringen ligger ett ifrågasättande av den överordnade betydelse som relevansbegreppet fått i NOGA-arbetet. Invändningen avser det sätt på vilket NOGA – på basis av Evert Vedungs skrift i frågan³ – använder begreppet relevans. Medan Vedung och NOGA sätter in relevansbegreppet i ett brett processuellt och operationellt sammanhang och beskriver FoU-relevans i termer av *användbarhet, användning och nytta* hävdar JE den argumentationsanalytiska uppfattningen att relevansbegreppet endast bör avse *nyttospekten* och uteslutande *avse forskningsresultats användbarhet som argument*. I botten på JE:s uppfattning ligger bl. a. den klara åtskillnad han gör mellan forskning och utvecklingsarbete av olika slag.

I förstone kan det synas som om de båda relevansdefinitionerna mer

är en språklig än en innehållsligt sakligt särskiljande fråga. I båda fallen står nyttoaspekten i centrum.⁴ JE:s underförstådda poäng är emellertid att en bred referens till användbarhet och användning av FoU inte bara är överflödigt utan också sakligt felaktigt eftersom – enligt hans mening – användbarheten och användningen av FoU i *forskningsfallet* endast kan avse forskningsresultatets användbarhet och användning *som argument*. Forskning kan visserligen användas på annat sätt, förtydligar JE, men då handlar det om ”användningsätt som inte brukar anses vara legitima”. Andra FoU-resultat som inte är forskningsresultat kan dock vara användbara på andra sätt och därmed nyttiga på andra sätt.

Utgångspunkten för JE:s analyser är konstaterandet av de sektoriella FoU-insatsernas *mångfald* och därmed också ett behov att klara ut de olika FoU-profilernas karakteristika, inte minst som grund för en rationell diskussion om relevans- och kvalitetsfrågor. I den breda FoU-katalogen kan man finna inte endast det traditionella forsknings- och utvecklingsarbetet utan också t. ex. utredningar, vissa typer av utvärderingar, demonstrationer, provningar och tester, ”experiment”, informationsaktiviteter och andra inslag som varken kan betecknas som forskning eller utvecklingsverksamhet.⁵

JE har konsekvent och enträget hävdad att man bör skilja på forskning och utvecklingsarbete.⁶ Han upppepar nu några av de viktigaste skälen: risken för att en sammanblandning kan leda till felaktiga föreställningar om vilka resultat av de olika verksamheterna, som man kan vänta sig, samt – om de leder till olika slags resultat som kan användas på olika sätt och ställer olika krav på användaren – så bör de också bedömas på olika sätt. I karaktäriseringsfrågan ges beskrivningen att forskningens syfte är att producera teoretisk kunskap. Ett forskningsresultat utgörs av ett eller flera påståenden eller system av påståenden om hur verkligheten är beskaffad. Utvecklingsarbetet däremot har ett mera praktiskt syfte: att åstadkomma bl. a. nya produkter, nya processer, nya system eller väsentliga förbättringar av redan existerande sådana. Med andra ord: F ställer teoriorienterade frågor som ger teoriorienterade svar; U ställer praktikorienterade frågor som ger praktikorienterade svar.⁷

I praktiken visar det sig att utvecklingsarbete inte sällan uppfattas och registreras som forskning av olika slag. Gränsen mellan de två FoU-slagen kan ibland vara svår att fastställa, inte minst i de fall då forskning på något sätt direkt eller indirekt ingår i utvecklingsarbetet. Oavsett, emellertid, om det i dessa

fall rör sig om ett forskningsrelaterat utvecklingsarbete eller ett mer kvalificerat vetenskapligt utvecklingsarbete är det enligt JE att hänföra till kategorin utvecklingsarbete.⁸

Vad innebär de gjorda distinktionerna för stöd för JE:s uppfattning att relevansbegreppet skall förbehållas *forskningsresultat*? Egentligen inget substantiellt stöd. En sak är forskningens särart och att man på olika sätt vill manifesteras en klar skillnad mellan F:et och U:et samt dessutom skilja mellan ett FoU-*resultat* och andra komponenter ingående i FoU-processen och dess redovisning. En helt annan sak är om detta också innebär att relevansbegreppet skall förbehållas forskningsfallet. Den av JE gjorda språkliga invändningen att man inte lämpligen kan tala om "ett relevant kylskåp" som ett resultat av ett utvecklingsarbete – på samma sätt som om ett relevant forskningsresultat – kan man inte bortse från. Men är det ett tillräckligt skäl för att starkt begränsa användningen av ett begrepp som just språkligt har ett antal i och för sig helt nöjaktigt användbara synonymer?

Om man utgår från *grundbegreppen* kan man rimligen tala om både relevant forskning och relevant utvecklingsarbete i termer av verksamheter som på olika sätt kan tänkas främja vissa politiskt uppsatta mål för t. ex. bygg- och bostadssektorn. Detta kan ske dels *indirekt* genom bl. a. FoU-processerna som sådana (öppen och allmän debatt om behandlade ämnen, aktörernas kompetenshöjning, FoU-miljöernas utveckling i perspektivet långsiktig kunskapsuppbyggnad etc.),

dels *direkt* genom framforskade argument, utvecklade system etc. Huruvida insatserna kan betecknas som relevanta kan besvaras endast med de uppföljande NOGA-frågorna om relevans (betydelse) *för vilket syfte? för vem? till vad? på vilket sätt? i vilken form? på vilken sikt?* Är det mot denna bakgrund lämpligt att reservera relevansbegreppet för uteslutande forskningsresultat?

Ett naturligt sätt att undgå språkfällor av typen "ett relevant kylskåp", "en relevant forskare", "en relevant forskningsprocess" borde vara att i stället ställa adekvata frågor om t. ex. *kylskåp av betydelse för/som främjar ..., forskarinsatser av betydelse för/som främjar ..., en forskningsprocess av betydelse för/som främjar ..., ett forskningsresultat (argument) av betydelse för/som främjar ..., ett utvecklingsresultat (t. ex. en produkt) av betydelse för/som främjar ...* osv. Det är väl också på detta sätt som man vanligen i dagligt tal hanterar relevansfrågor.

Man kan också *utmönstra relevansbegreppet* helt för att undvika språkliga inadvartenser och sakliga kullerbyttor. I den delen kan man förstå JE:s uppenbara skepsis till begreppet som sådant, inte minst i sammanhanget "sambhällsrelevans", liksom även hans tveksamhet till de allmänna synonymerna "betydelse", "intressant", "nyttigt" utan närmare specifikation (för vem, till vad? etc.). Här ser jag också den närmast liggande fördelen av att JE inskränker relevansbegreppet till "nytta" och i själva verket hellre vill tala om "nytta" än om "relevans". Om detta är sant är det möjligen ur både språklig och

saklig synpunkt mer adekvat att fortsättningsvis endast tala om nyttoförhållanden av typ "ett nyttigt kylskåp", "en nyttig forskare", "en nyttig forsknings-" respektive "utvecklingsprocess", "ett nyttigt forsknings-" respektive "utvecklingsresultat", etc. Men kan de starkt resultat-inriktade forskningspolitikerna klara sig utan det – i varje fall för närvarande – positivt värdeladdade relevansbegreppet? Oavsett svaret: Det är under alla förhållanden JE:s förtjänst att frågan förts upp på dagordningen.

Sammanfattning. Då det gäller förhållandet mellan JE:s och NOGA:s till synes olika behandling av relevansbegreppet vill jag hävda att skillnaden i sak trots allt inte är så stor som JE förfäktar. NOGA:s relevansbegrepp är liksom JE:s inriktat på nyttofrågan. NOGA gör emellertid redan i definitionen en hänvisning till de operationella faktorernas användbarhet och användning. Därigenom undviks bl. a. språkliga inadvartenser eller i varje fall oformligheter av typ "ett relevant kylskåp". Med NOGA:s vokabulär och med tanke på tidshorizonten kan det då i kylskåpsfallet heta "ett utvecklingsarbete som resulterat i ett (användbart) kylskåp som kan komma/har kommit till nyttig användning". I både JE:s och i NOGA:s fall förutsätts nyttobedömningen göras utifrån särskilt uppställda kriterier; i JE:s fall också genom *särskilt listade premisser och sektoriella FoU-strategier av forskningspolitisk karaktär*. Innan denna intressanta fråga ventileras skall något sägas om avhandlingens övriga partier.

FoU-verksamhetens mångfald och det teknologiska paradigmet

Genom att anlägga ett genomgående *mångfaldsperspektiv* på de sektoriella FoU-frågorna har JE åstadkommit inte bara en bred kunskapsöversikt utan också en *argumentationskatalog* för sitt slutkapitel om ”Kriterier för nyttobedömning”.

Katalogen behandlar – utöver de frågor om forskning och utveckling som berörts ovan – bl. a. kunskapsintressen, teknik, vetenskap och discipliner, de speciella insatserna utvärdering, provning, ”experimentbyggande” och utredning samt olika sätt att använda FoU-resultat med särskild tonvikt på nyttobeskrivningar.

Efter en intressant analys av ett antal kunskapsintressen (bl. a. Habermas tredelning i ett tekniskt, ett hermeneutiskt och ett emancipatoriskt kunskapsintresse) förordar JE två typer av legitima forskningsmotiverade intressen utanför forskarsamhället och därmed också två typer av syften och användningsätt. Det ena intresset gäller en teknisk eller instrumentell användning av forskningsresultat. Intresset är riktat mot att använda kunskapen som medel för att uppnå bestämda mål. Det andra intresset gäller förståelse eller upplysning i en djupare mening. Det hänger nära samman med ett allmänt bildningsideal. Han gör reservationen att hans typologi åtminstone gäller för samhällsforskningen.

Avsnittet om teknik, vetenskap och discipliner skulle JE med fördel ha kunnat bygga ut med en fördjupad begreppsanalys av teknikvetenskapsfrågan motsvarande den som han står

för då det gäller forskning och utvecklingsarbete. ”Teknik är ... något annat än forskning”, framhåller JE med all rätt, och fortsätter, ”«teknisk forskning» är egentligen en konstig språklig konstruktion, såvida det inte gäller forskning om teknik”. Han påpekar också att vad som oftast åsyftas med ”teknisk forskning” torde vara tekniskt utvecklingsarbete och inte forskning om teknik i denna mening.⁹ Som förklaring till den uppenbara inriktning som den BFR-stödda FoU-verksamheten har på naturvetenskap och tekniskt utvecklingsarbete påpekar JE att resultat av tekniskt utvecklingsarbete sällan är kontroversiella men att detta ofta är förhållandet då det gäller samhällsvetenskap, som ”sällan kan hämta sin legitimitet i den samhälleliga praktiken”. Påståendet har nog visst fog för sig (särskilt med stödreferensen att EU:s forskningsprogram domineras av program som ligger nära industriell utveckling), men även andra faktorer, som senare behandlas i avsnittet om ”det teknologiska paradigmet”, borde behandlas i sammanhanget.

FoU-innehållet i sektoriella insatser beträffande utvärdering, provning, ”experimentbyggande” och utredning kan vara mer eller mindre substantiellt eller helt saknas. På en vid skala kan det röra sig om kvalificerade utvärderingar av forskningskaraktär men också om enkla översikter av kända förhållanden. Redan i det avsnitt av sin avhandling, där JE behandlar dessa sektorsinsatser, slår han an det genomgående ackordet i slutkapitlet att BFR ej bör bekosta projekt som inte kan hänföras till forskning eller veten-

skapligt utvecklingsarbete. Han nämner som exempel ”enklare utvärderingar” och viss ”provningsverksamhet som visserligen är angelägen, men kanske borde bekostas av någon annan”. JE:s inställning till utredningar i allmänhet är att man mycket restriktivt bör använda FoU-medel härför av det skälet att ”det är osäkert om de uppfyller kraven på sannhet, funktionalitet och effektivitet”.¹⁰ Här – liksom i F- och U-avsnittet – saknar man en referens till och synpunkter på i sammanhanget intressanta *innovationer* och hans inställning till *innovationsbegreppet*.¹¹

Det förhållandet att huvuddelen av sektorsmedel för FoU från t. ex. BFR, Nutek, Vägverket och SJFR går till natur- och ingenjörsvetenskapliga (teknikvetenskapliga) projekt anser JE – även om det finns goda skäl härför – vara ett uttryck för det tankemönster som präglar diskussioner om ”«forskningens» nyttiggörande, forskningsplaneringen och forskningspolitiken”. Detta förhållande kallar han det ”*det teknologiska paradigmet*”. Detta tankemönster med tekniken i fokus karaktäriseras också av att relaterade nyttobedömningar huvudsakligen inriktas på ekonomiska kriterier. ”Syftet är”, framhåller JE, att – med vissa undantag, t. ex. då det gäller energisparande som också har andra mål som hushållning med ändliga resurser och god miljö – ”medelst FoU-verksamhet uppnå ekonomisk vinning”.

Med några exempel från BFR:s skriftproduktion redovisar JE projekt som kontrasterar mot det teknologiska paradigmet och dess fokus på ekonomiska nyttokriterier. Han refe-

rerar till att börja med till en undersökning av 60 unga astmatikers bostäder, där syftet är att finna *samband mellan astma och inomhusmiljö* med resultat som i första hand inte avser ekonomisk vinst utan erhållna kunskaper som kan användas för att skapa ett tillstånd som *förbättrar människors hälsa*. Ett andra exempel visar på projektsyftet att "försöka skapa förståelse för *nya sätt att tänka i samhällsplaneringen*". Det tredje exemplet är en historik över temat *bygga och bo på kvinnors villkor*. Det fjärde exemplet avser en europeisk arkitekttävling, där BFR medverkade som sponsor. Om man bortser från att projektet varken avser F eller U konstateras att de idéer, som det avkastat, kan användas som *inspirationskällor eller förebilder*.

Man måste beklaga att JE av tidsskäl inte fick möjlighet att fördjupa sig i en empirisk studie av syftes- och resultatfrågan med annan inriktning än den ekonomiska. Inte heller NOGA ägnade spörsmålet den tid och de insatser som ämnet förtjänar, speciellt som dess check och minneslistor under syftesrubriken tar upp mål med inriktning på "kvalitet i byggd miljö", "välfärd", "bärkraftig utveckling", "naturligt kretslopp", "resurshushållning" och "säkerhet" och – med en mera detaljerad inriktning i ett utvecklingsperspektiv under bl. a. en kulturrubrik – talar om "synsätt", "förståelse", "perspektiv" och "dimension". Det är naturligtvis en angelägen uppgift att bredda och fördjupa det empiriska underlaget om man – som JE gör i sitt slutkapitel – vill föreslå en ny FoU-strategi som bl. a. innebär att "ekonomisk nytta inte får vara det dominerande nyttokriteriet".

Nyttobedömningar

I avhandlingens slutkapitel skisserar JE några principer som han hoppas skall kunna ge viss vägledning vid bedömning av vilken nytta FoU-resultat kan bidra till. Han gör det under huvudrubriken "Kriterier för nyttobedömning". *Principer och värderingar med forskningspolitisk inriktning* är nog en mer adekvat beskrivning av JE:s avslutande pläderingar och förslag. Med den utgångspunkten kan man urskilja *två huvudtyper av förslag* med BFR-anknytning: dels förslag som avser *omfattningen och karaktären av den FoU-verksamhet som prioriteras*, dels förslag som avser *själva nyttobedömningen och de kriterier den bör styras av*.

Till den första kategorien hör förslagen att

- Huvuddelen av de medel som BFR disponerar bör användas för att finansiera *forskning och vetenskapligt utvecklingsarbete*.
- Den *forskning* som ges med stöd av BFR-medel skall vara *tillämpad forskning*.
- BFR bör öka sitt stöd till forskning. Inom denna ökade ram bör stödet till *samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning* ökas.
- *Samfinansiering* bör inte vara ett villkor för forskningsanslag.

Till den andra kategorien hör förslagen att

- Resultaten av den BFR-stödda FoU-verksamheten ska kunna *nyttiggöras inom byggsektorn*.
- *Forskningens kvalitet* är viktigare än ämnesval eller inriktning även när det gäller sektorsforskning.
- För *vetenskapligt utvecklingsarbete* bör i huvudsak samma kvalitetskrav som för forskning gälla.

- *Ekonomisk nytta* får inte vara det dominerande nyttokriteriet.
- För att besvara frågan "Är detta resultat nyttigt?" bör man också försöka besvara frågorna "För vem?" "Till vad?".

Inledningsvis gör JE en hedrande programförklaring. Hans åsikter om nyttobedömning av BFR-projekt innebär, framhåller han, även ett ställningstagande till "vilka värderingar som skall gälla vid val av projekt som ska stödjas". "Dessa värderingar behöver inte delas av andra, men det viktiga är i så fall att de blir diskuterade, ty det är min övertygelse att man kan argumentera någorlunda rationellt även i värderingsfrågor." Det känns befriande med en sådan öppen attityd utan skydd av ett falskt förvetenskapligande av framförda trosuppfattningar. Det rör sig om diskussion på en värdeladdad arena, det skall sägas, där JE:s erfarenheter från en långvarig FoU-verksamhet och hans förtrogenhet och goda handlag med begreppsanalys och argumentationsteknik i vissa fall ger övertygande och i övrigt inte sällan sannolika skäl för riktigheten av framförda påståenden och förslag. Samtidigt måste man naturligtvis som läsare vara uppmärksam på att en forskningspolitisk diskussion oftast har en allmänpolitisk dimension och ett allmänpolitiskt, aktionsinriktat syfte; att argumentationen ytterst inte bara gäller det forskningspolitiska systemet utan också samhällssystemet i stort.

Vad är det då JE diskuterar? För egen del har jag valt att något stanna vid hans behandling av förslagen om *ökat stöd till forskning, om kvalitets-*

frågorna och om det ekonomiska nyttkriteriet.

JE är i gott sällskap då han förordar ökat stöd till forskningen på bekostnad av andra sektoriella satsningar. På den punkten kan man emellertid tycka att han är något undfallande då han anser att man bara kan "spekulera om vilken typ av FoU-resultat som är nyttigast i den meningen att de med större sannolikhet kommer att användas för nyttiga ändamål". Världen i övrigt har inte varit överksam på den punkten, även om resultaten från "FoU om FoU" ofta är svåra att tolka och generalisera. De kanske mest kända försöken är 1960-talets amerikanska s. k. Hindsight- och Tracesprojekt, som visade helt diamentrala resultat. I det ena fallet fann man att det tekniska utvecklingsarbetet hade en betydligt större betydelse för stora innovationer än forskningsinsatser. I det andra fallet (som arrangerades som ett motprojekt av forskarsamhället) visades det omvända förhållandet.¹² Även om projekten verkar vara specialdesignade för att uppnå ett på förhand eftersträvat resultat (forskning viktigare än utvecklingsarbete eller vice versa) talar mycket för slutsatsen i Traceprojektet om forskningens grundläggande betydelse i ett sektoriellt nyttoperspektiv. JE anger några rimliga skäl härför: forskningsresultaten har en längre livslängd (framgår av Traceprojektet), avnämaringflytandet, som oftast är större vid utvecklingsarbete än vid forskning, kan hämma tillkomsten av resultat som kan generaliseras.

JE driver också synpunkten att vetenskaplig kunskap kan vara nyttig

för en mängd helt olika (inte alltid avsedda) ändamål och att den också kan ha ett egenvärde. I det senare fallet (egenvärdet) bör man väl i alla fall i sektorssammanhang ställa kraven på testbarhet, rimlig begriplighet och användbarhet.

Ett stort behov av utvecklingsinsatser inom t. ex. byggsektorn förnekas inte av JE men han anser att de som ska använda utvecklingsresultaten själva bör utföra eller beställa och betala detta arbete utan BFR:s medverkan. JE hänvisar till egna erfarenheter att många utvecklingsprojekt misslyckats i den meningen att resultaten aldrig använts bland annat därför att det inte funnits någon knytning till de företag, grupper eller personer som de avsetts för. Detta förhållande är naturligtvis inget rationellt argument i finansieringsfrågan. Det tyder snarare på systemfelet att projekten varit fel upplagda, utan rejäl förankring i användarleden. Å andra sidan är JE ur kvalitetssynpunkt i vissa lägen kritiskt inställd till ett alltför starkt avnämaringflytande (inte minst i samfinansieringsfallen).

I *kvalitetsfrågan* driver JE en klar linje: "Det är ... min övertygelse att tillämpad forskning som uppfyller högt ställda kvalitetskrav nästan alltid visar sig vara av stor nytta inom det tillämpningsområde som varit utgångspunkten." Med referens till BFR:s ansvarsområde gör han gällande att relevansproblemen i praktiken är mycket mindre än kvalitetsproblemen och att mycket av vad som kallas relevansproblem i själva verket är kvalitetsproblem. Kan så vara; men på den här punkten saknar man det

empiriska stödet. Man saknar också en hänvisning till den diskussion som förekommer om kopplingen mellan kvalitet och relevans (nytta).¹³

Då det gäller frågan om *det ekonomiska nyttkriteriet* är jag övertygad om att JE driver en rättmätig sak. Den ekonomiska dimensionen ges inte sällan tolkning och försteg av nästan paradigmatiske karaktär. Den ekonomiska verkligheten och det rimliga baskravet på *value for money* sätter gränser för statliga FoU-insatser, men samtidigt ställer den sociala och kulturella verkligheten krav på samhället som inte kan nonchaleras. Här är den sektoriella FoU-verksamhetens uppgift att medverka till förståelse och insikter och till allt effektivare åtgärder för en bättre tingens ordning. På den här punkten kan man helhjärtat instämma i JE:s programförklaring: "Det finns andra värden än de ekonomiska som forskningen kan bidra till att förverkliga. Det kan handla om att förbättra folkhälsa och rädda liv, främja demokrati och sociala institutioner, skapa förutsättningar för bekväma, vackra och trevliga byggnader, öka förståelsen människor emellan, minska miljöförstöringen m.m." Det låter som skön musik för dem som fortfarande tror på 1950/60-talens slogan om forskningen som "den mest dynamiska kraften i samhällsutvecklingen".¹⁴

Tyvärr måste man konstatera att den optimistiska tron inte bara avklingat utan numera också på sina håll starkt ifrågasätts i takt med att de högt ställda förväntningarna – i varje fall då det gäller de frågor som JE be-

rör – endast delvis kunnat infrias. Förhoppningsvis kan bidrag liknande JE:s medverka till en mer nyanserad och därmed också en mer realistisk syn på hur man kan utnyttja forskningens stora potential för att främja uppställda samhällsmål.

För begreppsanalyser och ständigt aktuella FoU-strategiska vägval är JE:s avhandling *en nyttig argumentationskatalog* och därmed också ett – både i författarens och NOGA:s mening – relevant aktstycke.

Ola Nyquist

docent,

projektledare för BFR:s NOGA-projekt

Noter

1. BFR G19:1996.
2. Projektet redovisas i NOGA:s skriftserie (14 titlar). En översikt lämnas i Ola Nyquist, *NOGA räknat: För vem? För vad? Relevansbedömning av sektoriell FoU*, NOGA-skrift 1995:14, BFR T4:1996.
3. *Forskningens relevans, användbarhet, användning och nytta*, NOGA-skrift 1994:1, BFR T17:94.
4. "En viktig utgångspunkt för en definition av begreppet relevans i relation till FoU är ... nyttoaspekten", Nyquist a. a. s. 19.
5. I sin studie av FoU-handläggning *Forskningsstyrning och anslagspolitik*, BVN-rapport 1996:2, har Ulf Sandström granskat BFR:s projektregister och bl. a. funnit att av de sammanlagt ca. 1800 redovisade projekten är ca. 700 inte att betrakta som reguljär FoU, utan som informationsprojekt, utvärderingar, ioc- och konferensanlag m. m. Om forskning och utvecklingsarbete, se nedan not 8.
6. Tidigare i bl. a. *Byggforskningens samhällsrelevans* (1986) och *FoU eller F och U. Om skillnaden mellan forskning och utvecklingsarbete* (1990).
7. På forskningen ställs också ett "sannings-" eller "sannhetskrav", som JE i sin avhandling föredrar att kalla det. Det inkluderar i sin tur krav på att forskningen skall vara av god kvalitet. Tillsammans med Ulf Sandström ger JE en praktisk anvisning i definitionsfrågan i den gemensamma skriften *Byggforskningsrådets stöd till FoU utanför universitet och högskolor*, BVN 1997:2. "Ett kriterium för att avgöra om ett projekt ska hänföras till forskning eller till något annat är ... att avgöra huruvida frågan «Är detta sant?» förefaller meningsfull att ställa om det resultat som projektet förväntas leda till. Är den inte meningsfull är det inte ett forskningsresultat." A. a. s. 100. Det rör sig här om en indikation som kan vara tillfyllest för att tillgodose ett registreringsbehov. Skall man göra en kvalificerad bedömning om forskning föreligger måste dessutom bedömas om det är fråga om en systematisk inhämtning av ny kunskap samt om de ytterligare kvalitetsförhållanden, som kan krävas, föreligger. Tore Nilstun tolkar och beskriver dem i termer av *begriplighet, precision, testbarhet, trovärdighet och opartiskhet (Vishets frukter)*, SIB 1986, s. 64).
8. I studien tillsammans med Ulf Sandström (not 7) redovisas att i det granskade projekturvalet (kärnmaterialet) har 63 % av projekten kodats som forskningsprojekt. Enligt granskarna gäller detta endast omkr. 20 % av projekten. I stället dominerar utvecklingsprojekt av olika slag. Som förklaring hänvisas bl. a. till svårtolkade registeranvisningar och att det sannolikt finns en tendens att "hellre hänföra ett projekt till forskning än till exempelvis utvecklingsarbete, på grund av den vanliga föreställningen om forskningens högre status". A. a. s. 132–33. Resultatet vidimerar JE:s påstående i avhandlingen om felkällor i BFR:s statistik.
9. Det nya ordet *teknikvetenskaplig forskning*, som ersätter det traditionella "ingenjörsvetenskaplig forskning" avser forskning med ett pragmatiskt sanningskriterium; Eriksson och Sandström 1997, s. 102.
10. Då det gäller "experiment" inom byggsektorn rör det sig inte sällan om demonstrationsprojekt utan direkt anknytning till forskning eller vetenskapligt utvecklingsarbete. Alla experimentbyggnadsprojekt kan klassificeras på en skala mellan *demonstration av känd teknik till prov i stor skala av ny teknik*. I en nyligen gjord BFR-utvärdering hade de flesta projekten i urvalet, cirka 60 %, karaktär av demonstrationsprojekt, och endast ett fåtal kan uppfattas som förstörade forskningsrelaterade laboratorieprov. Jan Bröchner och Lars-Göran Månsson, *Nyttan av experimentbyggande. Projekt stödda av Byggforskningsrådet 1977–1994*, BFR G8:1997.
11. Nyquist a. a. s. 63.
12. John Irvine & Ben R. Martin, *Foresight in Science*, London 1984, s. 15 of.
13. Bland annat i Bertel Ståhles studie *Om kopplingen mellan kvalitet och relevans i forskning och forskningsutvärdering; eller konsten att se en mångtydig helhetsbild*, NOGA-skrift 1994:10, BFR G20:1994.
14. Ragnar Edenman i prop. 1959:105, s. 39 med fortsättningen: "Forskningens resultat skapar ständigt nya, tidigare oanade möjligheter för materiella och kulturella framsteg."

Elisabet Lundgren Alm:

Stadsgrönskan

– integrerat eller separerat stadsbyggnadselement?

SACTH, Stadsbyggnad - Arkitektur, Chalmers tekniska högskola 1996:2.
Licentiatavhandling, Institutionen för stadsbyggnad, Chalmers 1996.

Recenserad av
Clas Florgård

Hur förvaltas stadens grönstruktur bäst?

Under det sena 1980-talet och början av 1990-talet, innan byggandet mer eller mindre upphörde, fanns en tydlig stadsbyggnadstrend: det urbana, kompletteringar och ”infill”, den lilla skalan, ofta motiverat såväl med stadsbyggnadsargument som med ekonomiska argument; utnyttjande av redan gjorda investeringar som vägar och ledningar. Vilka ytor fanns att tillgå för denna kompletteringsbebyggelse? Naturligtvis användes i första hand restytor av olika slag: nedlagda verksamheter, upplagsytor osv. Dessa räckte dock inte långt. Blicken föll då på de svenska städernas glesa struktur, särskilt i ytterstadsområdena; naturmarksytor, perifera parkytor osv.

Det är i denna situation Elisabet Lundgren Alm börjat sina studier av stadsgrönskan. Hon sätter in synen på stadsgrönskan i ett historiskt perspektiv, och konstaterar att grönskan som stadsbyggnadselement förekommit under lång tid, men naturligtvis med tidstypisk utformning som varierat. Hon konstaterar också att argumenten för stadsgrönska, som framförts i planering och i debatt, varierat. Från tidiga motiv som hygien och brandskydd har de växlat över till de numera vanliga klimatreglering och

”ekologi”. Det estetiska argumentet finns med hela tiden, men betonas olika under olika tider. Vad man ytterligare kan konstatera, som finns som ett underliggande stråk i avhandlingen utan att tydligt uttryckas, är att hela tiden ett starkt motiv finns att grönytor ska vara till för människors trivsel och välbefinnande, och att övriga argument till inte ringa del används som förstärkningsargument till detta grundläggande motiv.

Som material för sina studier har Elisabet använt två fallstudier, av Tidaholm och Trollhättan. Hon har där naturligtvis kunnat se den enorma omvandling dessa kommuners tätorter genomgått under 1900-talet, och kan också se hur man i sen tid bebyggt friytor när behov av nya anläggningar uppstått. I fallstudierna har grönytor använts huvudsakligen för utbyggnaden av trafiksystemen, medan naggandet i kanten genom bebyggande inte synes ha varit lika tydlig. Det kan i och för sig bero på undersökningsmetoden; en studie mer på detaljnivå skulle kunnat visa mer påverkan av byggnader. Hon konstaterar dock att uppmärksamheten och omsorgen om de offentliga stadsrummen tydligt minskat på senare tid, och att det är den privata

grönskan som alltmer fått ersätta den offentliga.

Elisabets personliga utgångspunkt är – utan att hon explicit säger det – att stadsgrönskan har ett stort värde, och att den bör förvaltas väl. Precis som stadsträdgårdsmästare, landskapsarkitekter m. fl. i alla tider tagit till olika stödargument för denna uppfattning använder hon sig av i vår tid aktuella motiveringar, t. ex. förarbetena till den förnyade Plan- och bygglagen. Från den utgångspunkten granskar hon, hur det i PBL nya begreppet ”grönstruktur” (dvs. all mark med grönska oavsett ägoförhållanden, juridisk status osv., samt vatten) har påverkat och kan komma att påverka möjligheten att skydda friytorna. Hon påpekar, att fallstudierna visat att införandet av grönstrukturbegreppet i de två kommunerna inte lett till en ökad integration av stadsgrönskan i stadsbyggnandet, utan snarare lett till en ökad polarisering mellan å ena sidan skyddsintressen och å andra sidan dem som av olika skäl önskar en ökad bebyggelsetäthet. Hon misstänker att förekomst av särskilda grönstrukturplaner (som egentligen borde benämnas grönyteplaner, något inflytande över den privata grönskan synes de inte ha) snarare leder till en

isolering och sektorisering. Med det material hon har falsifierat hon uppfattningen att en "grönstruktur"-plan automatiskt leder till en mer progressiv grönyteplanering.

Här ligger problemets verkliga kärnpunkt. I sin doktorsavhandling, framlagd några månader före Elisabets lic.-avhandling, verifierar Ulla Berglund (Berglund, U., 1996, *Perspektiv på stadens natur – Om hur invånare och planerare ser på utemiljön i staden*, Inst. för arkitektur och stadsbyggnad, Kungliga tekniska högskolan, TRITA-ARK 1996:4) vad som kommit fram i en lång rad tidigare undersökningar, nämligen att promenader i skog, mark och park är de särklassigt mest både efterfrågade och utövade fritidsverksamheterna utanför hemmet. Alla de mycket dyrare specialanläggningarna för sport, evenemang osv. har mycket mindre betydelse för folk i allmänhet. Det finns kort sagt starka skäl som talar för att grönytor måste förvaltas väl. Frågan är då: om man utgår från att befintliga grönytor har ett högt värde, hur bevarar och utvecklar man detta värde bäst? Elisabet Lundgrens utgångspunkt, som hon inte tydligt uttrycker,

är att grönytorna bäst skyddas genom att planeringen för dem integreras i övrig stadsplanering. *Enligt min uppfattning har grönstrukturbegreppet myntats av rakt motsatt skäl, nämligen en uppfattning att grönstrukturen bäst tas tillvara om den lyfts fram som ett eget instrument och med ett eget värde, och att planeringen för den till viss del drivs skild från övrig stadsplanering.* Grönstrukturbegreppet har alltså uppstått som ett behov inte av integrering, utan av separering. Sett på det senaste årtiondets utveckling finns tydliga skäl för en sådan uppfattning. Starka krafter har lett till att grönytor har tagits i anspråk för trafik och bebyggelse, och stadsbyggnadsenheterna på kommunerna har inte förmått stå emot detta. I en del fall har utan tvekan en förtätning och ett utnyttjande av grönytorna för andra ändamål tvärtom stöttats av stadsbyggarna; Ulla Berglunds iakttagelser visar här tydligt en skillnad i syn på stadens uterum mellan planerare av professionen och gemene man. Vad man med säkerhet kan konstatera är, att i det fortsatta arbetet vore det av stort värde att denna grundläggande skillnad i synsätt diskuterades och studerades.

Den grundläggande frågan är hur grönstrukturen bäst tas tillvara, inte normativt att grönstrukturplaneringen ska integreras med övrig planering.

Elisabet skriver i en hermeneutisk tradition, som man ibland undrar om den drivits för långt. De resonemang hon för gör t. ex. att man blir nyfiken på hur de data egentligen ser ut som hon samlat in i sina fallstudier, men som hon inte redovisar (avhandlingen innehåller inte en enda tabell eller liknande kvantitativ redovisning).

Genom sitt behändiga omfång, tydliga uppläggning och goda språk blir Elisabet Lundgren Alms avhandling lättillgänglig. Den faller därmed inte i den fälla som flera andra avhandlingar gjort, som genom sina omfång kommit att motverka kommunicerbarheten. Som form för licentiatavhandlingar är den i många stycken föredömlig. Den väcker många tankar, inte minst mot bakgrund av den centrala frågan hur grönstrukturen bäst förvaltas – en fråga som i framtida arbete blir avgörande att belysa.

Clas Florgård
professor,

Inst. för landskapsplanering Ultuna,
SLU, Uppsala

Lars Erik Böttiger:

Gransäter:

Ett sommarhus berättar

Nordiska museets förlag, Stockholm 1997

Recenserad av
Ann Katrin Pihl Atmer

Villa Gransäter vid Baggensfjärden

Ett av de mest intressanta exemplen på privat bostadsbyggande i Sverige från tiden omkring 1890 är villa Gransäter vid Baggensfjärden nära Stockholm. Villan ritades av arkitekten Agi Lindegren som sommarbostad åt konsthistorikern John Böttiger, som var anställd som intendent för Konungens konstsamlingar och senare chef för Husgerådskammaren. John Böttigers vetenskapliga intresse var främst inriktat på vävda tapeter, där han gjorde ett stort katalogiserings- och räddningsarbete under 1890-talet och förvärvade ett internationellt anseende. Han var gift med Hildegard Broddelius, dotter till en förmögen grosshandlare i Göteborg, något som troligen förklarar varför han hade möjlighet att bygga sig ett så storslaget hus som Gransäter. Genom att Gransäter funnits kvar i släkten och pietetsfullt vårdats är det i stort sett i oförvanskad skick och på det sättet ett unikt dokument över 1800-talets inredningstänkande.

Lars Erik Böttiger har i *Gransäter: Ett sommarhus berättar* (Nordiska museets förlag, Stockholm 1997) på

ett mycket livfullt sätt berättat historien om villan och hur livet levdes där. Gransäter tillkom i ett nära samarbete mellan John Böttiger och vännen Agi Lindegren. Det byggdes i två etapper. I den första, åren 1886–1887, tillkom ett timmerhus med utkragad övervåning och stort plåttak, fast planterad på en klippa med utsikt över Baggensfjärden. Villan hade stilmässiga associationer åt en rad håll och visar att både byggherre och arkitekt var väl bevandrade i dåtidens villaarkitektur. Några år senare, 1897, försågs huset bland annat med en storstuga i dubbel takhöjd och en solstuga, en inbyggd veranda åt söder. Också denna om- och tillbyggnad, som åstadkom att huset blev mer sammansatt och pittoreskt, gjordes av Agi Lindegren.

Det som emellertid gör villa Gransäter så unikt är inredningen, som i stort sett är fullständigt bevarad sedan huset byggdes. Skillnaden mellan interiören från 1880-talet och den från 1890-talets slut är slående. Den först byggda delen är mörk och litet trång, den senare ljusare och på ett karaktäristiskt sätt inredd med tunga möbler, höga träpaneler och orientaliska tex-

tilier. Lars Erik Böttiger tillför intressant kunskap om samarbetet mellan Agi Lindegren och byggherren genom att visa på den betydelse som restaureringen av Gripsholm hade för villans inredning. Böttiger var engagerad i denna och Lindegren tycks också ha följt den på nära håll. De båda diskuterade att dekorera en del av träpanelerna på Gransäter med motiv från Gripsholm. Också den stora öppna spisen ger associationer till slottets inredning.

Agi Lindegrens verksamhet har i all sin konstnärliga mångfald nyligen blivit grundligt behandlad av Britt-Inger Johansson i avhandlingen *I tidens stil: Arkitekten Agi Lindegrens liv och verk* (Stockholm 1997). Hon betonar att Agi Lindegrens popularitet som inredare och dekoratör berodde på att han behärskade dåtidens koder och hade sinne för decorum. Gransäter visar detta tydligt och är ett ovanligt helgjutet exempel på 1890-talets inredningskonst för privat bruk.

Ann Katrin Pihl Atmer
fil. dr,

Konstvetenskapliga institutionen,
Stockholms universitet

Sandstensportaler i Danmark

Redaktör: Inge-Mette Kirkeby
Utgiven av Skov- og Naturstyrelsen, Christian Ejlers' Forlag
Köpenhamn 1995.

Recenserad av Gunilla Bergström

Arkitektur- och kulturhistoria från vårt södra grannland Danmark kan vi ta del av i boken *Sandstensportaler i Danmark*. Nio författare berättar om portaler, alla utifrån sina respektive fackområden, konst- och stilhistoria, geologi och stenhuggarhantverk. Olika bedömningar och ställningstaganden vad gäller restaurering och / eller bevarande belyses och exemplifieras i bokens slut där vi får följa arbetet med tre olika portaler, hur och varför man har behandlat dem som man gjort.

Boken är mycket vacker och känns fin och lite gammaldags gedigen att hålla i handen. Bilderna följer texten på nästan varje uppslag. I foton, ritningar och gamla kopparstick beskrivs portaler nu och då. Illustrativa och detaljerade teckningar visar arbetsredskap och tekniker. Språket är danska. Boken är inbunden och 269 sidor lång.

En ståndsmässig byggnad berättade om ägarens makt och rikedom genom en påkostad och rikt utsmyckad port. Från renässansen och fram till slutet av 1800-talet uppfördes i Danmark de sandstensportaler som man nu måste ta ställning till om och hur man ska bevara. Förfallet påskyndas visserligen av våra dagars luftföroreningar men sandstenen är ganska mjuk och porös och man kan inte räkna med en livslängd på mer än fyra hundra år. Stenen och skulpturerna slits ner och förstörs av vittring, vattenskador, frost och mekanisk påverkan. Ska man låta dem dö i skönhet, hugga nytt eller konservera?

Sandstenen bröts i stenbrott i södra östersjöområdet. Från Bornholm, Gotland och norra Tyskland levererades sten, alla med olika färg och karaktär.

Stenhuggarmästaren var ofta en verklig mästare. Den ritning han hade att utgå från var fasadritningen i den skala som visade hela fasaden. Arki-

tekten kom sedan ut på bygget, berättade och anvisade mer i detalj hur det skulle göras, kanske ritade han upp figurer och ornament direkt på stenen. Den erfarne mästaren kunde sin stilhistoria och högg pilastrar och kapital efter muntlig överenskommelse om vilken sort det skulle vara.

En av bokens författare, konstnären Bjørn Nørgaard skriver (...) ”Kunsten er samtidig håndværk, i modernismen håndværk i meget bred forstand, men indtil modernismen fortrænger den siste rest af tradition, var selv dårlig kunst godt lavet, altså fremragende håndværk, og som sådan kulturbærer. Problemet i dag er, at dårlig kunst bare er dårlig.” (...)

Hur bygger och formar vi våra miljöer idag? Hur tar vi som arkitekter, konstnärer och hantverkare vårt ansvar som vår tids kulturbärare?

Gunilla Bergström
arkitekt och konstnär, Göteborg